

KŐSZEGHY MIKLÓS

‘Azeqah fényei’*

I. Előljáróban

Izrael történetének kutatása nem könnyebb, de nem is nehezebb, mint bármely korszak, bármely problémakör feldolgozása. Ha valamit mégis kiemelhetünk mint speciális nehézséget, akkor az a rekonstrukció alapját jelentő források természete. Fő forrásunk ugyanis mind a mai napig a Héber Biblia, amelynek terjedelme nem nőtt az elmúlt kétezer esztendő során. Új forrás felmerülésére tehát – márpedig a tapasztalat szerint általában ez ad lökést egy-egy részterület kutatásának – aligha lehet számítani. A kanonizáció megőrizte számunkra a szöveget,¹ ám ugyanakkor egy bizonyos ponton le is zárta a relevánsnak tekinthető, sőt annak tekintendő szövegekörpuszt.

Igazi, mindent felbolygató, majd ideális esetben újra elrendező forrásként főként olyan szövegek vagy régészeti leletek jöhettek szóba, amelyek e kanonizált szövegekörpuszon kívül estek. Ebbe a csoportba kell sorolnunk szinte minden olyan egyiptomi vagy ékírásos szöveget, amelynek valamiféle kapcsolata volt, vagy lehetett Izrael történetével. Talán e helyütt elegendő arra a hatalmas érdeklődésre és szenvedélyes vitára utalni, amely a Gilgameš-eposz olvastán lángolt fel, amikor ugyanis kiderült, hogy a Genézis vízözönről szóló története távolról sem az egyetlen ilyen témájú szöveg a világirodalomban. Sőt meghökkentő egyezéseket és legalább ugyanennyire meghökkentő különbségeket lehetett látni a szövegek közt, s ez alaposan felkorbácsolta a kedélyeket a tudomány berkein belül. A legtöbb ószövetségi bevezetést² (introductio) eléggé alaposan foglalkozik e problémakörrel, amely találó módon *Bibel-Babel-Streit* néven vonult be a tudományos köztudatba. Mind a mai napig éppen a szűnni nem akaró bőségben áradó ékírásos forrásanyag kiértékelése jelenti az ószövetségi bibliatudomány egyik legnagyobb, legégetőbb, ugyanakkor csaknem megoldhatatlan feladatát.

A másik lehetőség, amelynek révén új források felbukkanására számíthatunk, az epigráfiai leletek folyamatos tanulmányozása. A Palesztina területén előkerült feliratok, legyenek héber, arámi, esetleg valamely föníciai dialektusban megformulázva, az újabb időkben jelentős mennyiségű anyagot tártak elénk, amelynek átfogó kiértékelése egyelőre várat magára. E várákozás oka más természetű, mint az a bőség, amelyet az ékírásos szövegek kapcsán említettünk. A szövegek közül még a héber nyelvűek is elég sok megjelentést okozhatnak azon kutatóknak, akik a Biblia felől közelítenek a szövegekhez. És ugyan honnan máshonnan lehetne közelíteni hozzájuk? Ma már nyilvánvaló, hogy

* Köszönetemet szeretném kifejezni a Magyar Ösztöndíj Bizottságnak, amiért az Állami Eötvös Ösztöndíj odaítélésével lehetővé tette számomra, hogy három hónapon keresztül Basel ideális könyvtári viszonyai közt dolgozhattam.

¹ A bibliai szöveg természetesen tele van olyan típusú szövegkritikai nehézségekkel, amelyek az antik szövegek tanulmányozásakor is fellépnek. Túl messze vezetne megmagyarázni, hogy ennek ellenére miért nincs teljes átjárhatóság a kétféle szövegelemzési módszer között. Ami a Héber Biblia szövegének kritikai vizsgálatát illeti, két alapművet is ajánlhatunk: Barthélemy, D.: *Critique textuelle de l'Ancien Testament*. OBO 50/1.2.3. Fribourg–Göttingen, 1982., 1986., 1992. Tov, E.: *Textual Criticism of the Hebrew Bible*. Minneapolis MN, 1992. (Német fordítása: *Der Text der hebräischen Bibel*. Stuttgart, 1997.)

² Magyar nyelven két kitűnő munka is hozzáférhető: Rózsa Huba: *Az Ószövetség keletkezése*. Budapest, 1986. Soggin, J. A.: *Bevezetés az Ószövetségbe*. Budapest, 1999.

a fogság előtti héber nyelv önmagában sem volt teljesen egységes,³ sőt a teljes palesztinai-szíriai anyag feldolgozásával már egy dialektus-atlasz is rendelkezésre áll.⁴ A feliratok természetéből fakadóan – egy történész számára – leginkább a mikrotörténeti jelleg jelent gondot. Hiszen a felirat esetleg egy olyan apró ponton segíthetné az értelmezést, amelyet eddig, a felirat nélkül talán észre sem vettünk. Az alábbi rövid írás adta keretek között egy ilyen pont megvilágítására szeretnék vállalkozni.⁵

II. A szöveg és környezete

I. A város

A bibliai Lákis⁶ (Tell ed-Duweir⁷) Jeruzsálemtől 45 kilométernyire, délnyugatra fekvő *tellje* tekintélyt parancsolón magasodik az itt már csaknem teljesen sík táj fölé. 220×330 méter körüli, kissé deformált téglalapra emlékeztető alaprajza jól mutatja, hogy palesztinai viszonylatban nagy településről van szó.

A város története mintegy visszatükrözi szűkebb környezetének történetét. Első virágkora a késői bronzkorra⁸ esik, vagyis az egyiptomi dominancia időszakára. Az egyiptomi hatalomgyakorlás módjából⁹ következően a térség viszonylag nagy belső önállósággal rendelkező városállam¹⁰ jellegű képződményekből állt össze. Az amarnai levelek¹¹

³ Lásd például E. A. Knauf híres és fontos cikkét: War „Biblisch-Hebräisch” eine Sprache? ZAH 3. 1990. 11–23.

⁴ Garr, W.: *Dialect Geography of Syria-Palestine 1000–586 B. C. E.* Philadelphia, 1985.

⁵ Hogy van mit publikálni, azért most is hallgatóimnak tartozom hálával. E szerény írás „Héber epigráfia” című órám anyagának köszönheti létét, amelynek keretében 1999 őszén együtt dolgozhattam a PPKÉ BTK hebraisztika szakos hallgatói közül Pudleinerné Kamrada Doloresszel, Sturovics Andreával, Csobay Dáviddal, Frank Dénessel, Tahin Gáborral és Tamási Balázssal.

⁶ Alapvető tájékozódás: Ussishkin, D.: Lachish. In.: Avi-Yonah, M.–Stern, E. (Eds.): *Encyclopaedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*. Jerusalem, 1977. 735–752. (a továbbiakban: EAEHL); Mazar, A.: *Archaeology of the Land of the Bible*. New York, 1990. 427–435. (a továbbiakban: Mazar); Fritz, V.: *Die Stadt im alten Israel*. München, 1992. 84–89. (a továbbiakban: Fritz) Az újabb ásatásokról: Ussishkin, D.: *Excavations at Tel Lachish 1973–1977. Preliminary Report*, Tel Aviv, 5. 1987. 1–97. Ussishkin, D.: *Excavations at Tel Lachish 1978–1983. Second Preliminary Report*, Tel-Aviv, 10. 1983. 97–175.

⁷ Noha a tudománytörténet oly kiemelkedő alakjai vonták kétségbe a Lákis–Tell ed-Duweir azonosítást, mint W. F. Albright, mégis mára egyértelműen ez a megoldás nyert polgárjogot.

⁸ A korszakot V. Fritz alapján Kr.e. 1550 és 1200 közé datálom. Vö.: Fritz 171.

⁹ Az egyiptomi Újbirodalom palesztinai berendezkedésének tengernyi irodalma van. E helyütt csak a legfontosabb tételekre szeretnék utalni: Helck, W.: *Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr.* AA 5, Wiesbaden, 1971. 168–188. jelenti a klasszikusnak számító felfogást a provinciák topográfiája és a gazdasági kérdések szempontjából. Másként: Ahituv, S.: *Economic Factors in the Egyptian Conquest of Canaan*. IEJ 28. 1978. 93–105., ismét másként: Na’aman, N.: *Economic Aspects of the Egyptian Occupation of Canaan*. IEJ 31. 1981. 172–185.

¹⁰ Egy-egy ilyen kisállam helyzetének leírása egyelőre csaknem leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. Ha például csak az amarna-kori Jeruzsálem északi határát próbálnánk megrajzolni, számos adat mellett komoly gondjaink adódnának. A helynevek alapján ki lehetne jelölni egy vonalat (a részletekkel e helyütt felesleges foglalkozni), de például milyen információértéke volna, ha azt állítanánk: Abdi-hepa Jeruzsálem északon Lab’aju Sikemjével volt/lehetett határos. Egy bizonytalan tényezőt hogyan is magyarázhatnánk egy másik bizonytalan képlettel? A legújabb, az Amarna-kor diplomáciai struktúráit elemző és bőséges bibliográfiát tartalmazó tanulmánykötet nagy haszonnal forgatható: Cohen, R.–Westbrook, R. (Eds.): *Amarna Diplomacy. The Beginning of International Relations*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore–London, 2000.

alaján képet kaphatunk arról, milyen is lehetett a politikai és a mindennapi élet ebben a laza egyiptomi uralom alatt élő Palesztinában¹². A városnyi méretű államok – bár természetesen nem feledhetjük el, hogy mindegyikükhöz tartozott valamennyi „terra ferma” – között a levelek mennyiségét tekintve előkelő helyen áll Lákis¹³. A város alighanem elpusztult abban a nagy levantei összeomlásban, amelyet a történettudomány a „tengeri népek vándorlásaként”¹⁴ szokott aposztrofálni.

Jelen írásunknak nem lehet feladata, hogy akár csak vázlatosan is tárgyalja e fontos témakört. E helyütt legyen elég csak annyit jelezni, hogy egy csaknem kétszáz évig tartó néptelen periódus után Lákis a Kr.e. 10. században¹⁵ újra betelepült. Az igazi kiépülést csak a Kr.e. 9. század hozta meg (ekkor épült az első vaskori palota a kapukörzettől északkeletre). Az ekkor kialakult struktúra¹⁶ a Kr.e. 8. század során mindvégig megmaradt, egészen addig, amíg Lákis Kr.e. 701-ben Sin-ahhe-eriba, asszír nagykirály csapatainak ostromában¹⁷ ismét el nem pusztult. Az asszír világhatalom bukása után Lákisban újjáépült a kapukörzet, és valószínűleg a régi kormányzói palotát is ismét használatba vették. Lákis mindazonáltal mégsem nyerte vissza régi fényét, bár lokális jelentőségű erődként egészen Kr.e. 587-ig működött, amikor azután II. Nabu-kudurri-usur csapatai elfoglalták és végleg lerombolták.

2. A szöveg

Az a szöveg, Lak (6):4,¹⁸ ami jelen vizsgálatunk alapját jelenti, a városnak ebből a korszakából,¹⁹ azaz a végső pusztulást közvetlenül megelőző időszakból származik. A kapukörzet egyik helységében találták meg 1935-ben a J. L. Starkey által vezetett *Wellcome Archaeological Research Expedition to the Near East* munkatársai. A könnyebb megértés érdekében tanácsosnak látszik magunk elé idézni a szöveg átírását:

¹¹ A korpusz máig alapvetőnek számító kiadásai: Knudtzon, J. A.: Die El-Amarna-Tafeln I–II. VAB 2 Leipzig, 1915. (Változatlan utánnyomásban 1964-ben is megjelent.) Kiegészítésként nélkülözhetetlen: Rainey, A. F.: El-Amarna-Tablets 359–379. Supplement to J. A. Knudtzon: Die El-Amarna-Tafeln, 2nd edition, revised, AOAT 8, Neukirchen, 1978. Moran, W. L.: The Amarna Tablets. Baltimore–London, 1992. A táblák tanulmányozásának egyik legnagyobb feladatát a kronológia tisztázás jelenti. Természetesen minden eset egyenként vizsgálandó, ám áttekintésül nagy haszonnal forgatható: Kühne, C.: Die Chronologie der internationalen Korrespondenz von El-Amarna. AOAT 17. Neukirchen, 1973.

¹² A két alapvető monográfia további bőséges bibliográfiával: Mazar 232–294.; Weippert, H.: Palästina in vorhellenistischer Zeit. München, 1988. 255–343. (a továbbiakban: Weippert)

¹³ A város öt levélben szerepel, további nyolcat pedig valószínűleg itt írtak. (vö.: EA 287, 292–294, 328–332, 335)

¹⁴ A kérdéskör könyvtárnyi irodalmát lehetetlen ismertetni. Talán elegendő, ha csak két ellentétes nézetet említek meg: Drews, R.: The End of the Bronze Age. Princeton, 1990.; Lehmann, G. A.: Zum Auftreten von „Seevölker” – Gruppen im Östlichen Mittelmeerraum – eine Zwischenbilanz. In: Deger-Jalkotzy, S. (hg.): Griechenland, die Ägäis und Levante während des „Dark Age”. Symposium Zwettl, 1980. Wien, 1983. 79–97.

¹⁵ Ez Lákis V. rétege.

¹⁶ Vagyis: a IV. és a III. réteg.

¹⁷ Lásd chhc: Fritz 84. Régi és megoldatlan kérdés (Fritz sem foglalkozik vele), hogy vajon a híres ninivei Lákis-relief mennyiben tekinthető a város 701. évi ostroma hiteles, a részletekbe menően is értékelhető, értelmezhető ábrázolásának. A reliefet lásd Reade, J.: Assyrian Sculpture. London, 1983. 47–49., a leltári számokkal együtt.

¹⁸ A szöveg legújabb kiadása alapján dolgozunk. Lásd Renz, J.–Röllig, W.: Handbuch der althebräischen Epigraphik I–III. Darmstadt, 1990., Tafel LI, 1. (a továbbiakban: Renz–Rölling) Ahol más kiadásokat is használunk, azt külön jelezzük.

¹⁹ Azaz: Lákis II. rétege.

Quadrát átírásban:²⁰

Előlap:

ישמע : יהוה [אח אד ²¹]ני עת כים:	1.
שמעת טב : ועת ככל אשר : שלח אדני	2.
כן : עשה : עבדך ²³ כתבתי על הדלת ²² ככל :	3.
אשר : שלח[ת]ה [:] אלי : וכי : שלח א	4.
דני : על : דבר בית הרפד ²⁴ : אין : שם : א	5.
דם וסמכיהו לקחה : שמעיהו ו	6.
יעלהו העירה ²⁵ ועבדך : אינ[נ]	7.
י [:] שלח שמה את הע[ך] הים]	8.

Hátlap:

כי אם : בחסבת הבקר [י]ב[א]	9.
וידע כי אל : משאח ²⁸ : לכש ²⁷ : נח	10.
נו שמרם ככל : האחת : אשר נתן	11.
אדני : כי לא ²⁹ : נראה את עז	12.
קה ³⁰ :	13.

²⁰ Jelmagyarázat: az osztrakon szóelválasztó jeleit a : jellel adom vissza.

²¹ A kifejezés formula-jellege, valamint a párhuzamos osztrakon-helyek alapján.

²² Valószínűleg nem az „ajtó” értelemben kell fordítani a szót, hanem „kolumnaként”. Vö.: Jer 36,23, illetve Hal 215. Ugyanígy: Renz–Rölling 421. 2. jegyzet.

²³ Csaknem „össz-sémi” levélformula. Erre utal: Renz–Rölling 421. A számos helyen adatolható akkád formula, amely megfeleltethető mostani előfordulásunknak: „*ki ša šarru bēli iqbā eṭepuš anāku*”

²⁴ Bct-Harrapid lokalizációja nem egyszerű kérdés. Ha a hely nevét akár csak hevenyészve is „a síkság házának” fordítjuk (lásd a רפד jelentéseit!), akkor érdemes a helyet valahol Lákistól nyugatra keresni. Ott, ahol a tengerparti síkság már valóban csaknem teljesen sík. A levél kontextusából következően Bct-Harrapid erődjét Maresa és Lákis között kell keresnünk. Libna éppen úgy elképzelhető, mint Tell-Burnat. Vö.: Kallai, Z.: Historical Geography of the Bible. Jerusalem-Leiden, 1986. Map. No. 1.

²⁵ Alighanem Jeruzsálemről van szó.

²⁶ A passzus olvasata eléggé vitatott. A לקל hifil alakját azonban minden valószínűség szerint itt ‘elfog’, ‘letartóztat’ értelemben kell fordítanunk. Ugyanígy: Renz–Rölling 421.; Torczyner, H.: The Lachish Letters. In.: Harding, L.–Levis, A.–Starkey, J. L. (eds.): Lachish I. Oxford, 1938. 79. (a továbbiakban: Torczyner); Lemaire, A.: Inscriptions hébraïques I, Les ostraca. Paris, 1977. 110. (a továbbiakban: Lemaire); Smelik, K. A. S.: Historische Dokumente aus dem alten Israel. Göttingen, 1987. 116. (a továbbiakban: Smelik)

²⁷ Lákis említése ne vezessen félre bennünket: a levél feladója minden valószínűség szerint Maresa parancsnoka. Ő látja tehát Lákis jeleit, ahová ezt a levelet is küldi.

²⁸ ‘Tűzjel’. ‘füstjel’ értelemben fordítom. Vö.: Koehler, L.–Baumgartner, W.: Hebraisches und arameisches Lexikon zum Alten Testament, 3, kiadás, Leiden, 1967.-től. 605., illetve Renz–Rölling 422. 3. jegyzet.

²⁹ A „már nem látjuk” – fordítás két okból sem tartható. Egyfelől prekonceptióval közelítenénk a szöveghez, és eleve feltételeznénk róla, hogy ‘Azeqah babylóniak által történt elfoglalásáról akar beszámolni. Nyelvileg ugyanakkor egy ilyen fordítás legfeljebb a לוק-formula megléte esetén volna helyes. Ugyanígy: Lemaire 113.: „nous ne voyons pas Azéqa”, ráadásul mint rossz fordítást említi meg a következő fordulatot: „nous ne voyons plus Azéqa”. Hasonlóan hibásan fordít Smelik 117 (...nicht mehr sehen). Mindazonáltal a passzus körül nem ez az egyetlen hiba. Gyakorta találkozni azzal a parafrázissal, hogy a levél feladója nem látja ‘Azeqah tűzjelét/füstjelét. Az effajta parafrázisok kiindulópontját valószínűleg a szöveg elő kiadásában kell keresnünk: Torczyner 79: „... because we do not see (the signals of) Azeqah.” Holott a héber szöveg egyértelmű: a levél feladója nem látja ‘Azeqah-t magát.

Azaz magyarul:

Előlap:

1. *Adja YHWH az én uramnak, hogy ma halljon*
2. *jó hírt. Nos: mindannak megfelelően, amit az én uram meghagyott*
3. *úgy cselekedett a szolgálád, megfelelően mindannak,*
4. *amit meghagyál nekem. Az én uram érdeklődött*
5. *Bet-Harrapid felől: ott nincs sen-*
6. *ki. Ami pedig Šemakyahu-t illeti, Šemayahu elfogta őt és*
7. *felvitte a Városba. Ami szolgálodat illeti, é[*n**
8. *nem tudom a [tanút ma] odaküldeni,*

Hátlap:

9. *hanem csak a holnapi nap délelőtt [m]e[het].*
10. *És tudja meg (az én uram), hogy Lákis füstjelét figyel*
11. *jük, valamint minden jelet, amelyet az én uram ad. Nem látjuk 'Aze*
12. *qah-t.*

3. A szöveg értelmezése

A szöveg, a régészeti kontextusból következően, amelynek egyébként a paleográfiai jegyek sem mondanak ellent³¹ a Kr.e. 587-et röviddel megelőző időszakból származik. Pillanatfelvétel egy vidéki, de fontos stratégiai feladatokat ellátó garnizon életéből. Katonai jelentés, amely minden bizonnyal kívül esett a kor udvari intrikáin, teológiai iskoláin, sem a deuteronomiumi, sem a papi ihletésű történetírás nem hagyott nyomot rajta: egyszerűen üdítően más, mint mindaz, amit a kor júdai történelméről tudunk vagy tudni vélünk. Éppen ezért rövideje ellenére számos olyan következtetésre ad lehetőséget, amelyek apró, ámde nem érdektelen pontokon módosítják a korszak történetéről alkotott képünket.

3.1. Júda gazdasága Kr.e. 587 előtt

Először is kiderül, hogy a fogság előestéjén Júda államának déli határán komoly erődrendszer működött. Lákis ennek egyik láncszeme volt. Aligha tévedünk nagyot, ha feltételezzük: ezt a rendszert Jósiás³² király korában élesztették fel, kezdték újra intenzíven használni. Bár az sem elképzelhetetlen, hogy az asszír hadisarcot előteremteni kénytelen Manasse kényszerű politikájának is szerepe lehetett abban, hogy a Negev-sivatag régiója felértékelődött. Az asszír adót ugyanis nem helyi terményekben, hanem főleg fémekben (arany, ezüst, vas) vagy luxusjavakban (bíborkelme, a helyi kézműipar legkiválóbb ter-

³⁰ Azonosításához lásd Kallai, Z.: Geograpy. Map. No. 1.; Keel, O.–Küchler, M.–Uehlinger, Chr.: Orte und Landschaften der Bibel II. Göttingen, 1977. (a továbbiakban: Keel–Küchler–Uehlinger) 826–829.; Aharoni, Y.: Das Land der Bibel. Neukirchen, 1984. (Aharoni 1984.) 221. 367. 424.; Hentschel, G.: 1 Samuel, Die Neuer Echter Bibel. Stuttgart, 1994, 108.; Stoebe, H. J.: Das erste Buch Samuelis. KAT VIII, 1. Gütersloh, 1973. 316.

³¹ Lásd Torczyner táblázatát Torczyner 220. és 221. oldala közt, leprellóra nyomtatva.

³² Jósiásról tengernyi irodalom áll rendelkezésünkre. A teljesség igénye nélkül csak a Magyarországon is elérhető legfontosabb tételekre hívnám fel a figyelmet: Donner, H.: Geschichte des Volkes Israel und seiner Nachbarn in Grundzügen 2. Göttingen, 1986. (a továbbiakban: Donner) 339–357.; Oded, B.: Judah and the Exile, 4. Josiah and the Deuteronomic Reformation. In.: Hayes, J. H.–Miller, J. M. (Eds.): Israelite & Judaeon History. London–Philadelphia, 1977. 458–468.; Herrmann, S.: Geschichte Israels in alttestamentlicher Zeit. Berlin (DDR) 1985. 323–334.; Bright, J.: Izráel története. Budapest, 1993. 305–311.; Karasszon István: Izrael története. Budapest, 1991. 80–86.

mékei stb.) kellett leróni.³³ Mindezt ráadásul egy olyan Júda esetében kell elképzelnünk, amely nem rendelkezett e javakkal, ezért megszerzésükre csak mezőgazdasági export esetén adódhatott lehetősége. (Mást nem is tudott volna exportálni.) Ámde Hizqiyya balul sikerült lázadása után az ország jelentős termőterületeit veszítette el. Valósággal feldarabolták, s a területek nagy része filiszteus kézre került.³⁴ Talán Manasse korában kezdett éppen ezért felértékelődni a Negev szerepe, amelynek északi régióiban még elképzelhető némi földművelés.³⁵ Mindezek mellett mégis példa értékűnek tűnik, hogy Arad erődtéményét Jósiás korában felújították és át is építették.³⁶ A rendszer feladata, hogy a Negev-sivatag felől Júdába irányuló forgalmat ellenőrizze. Arra, hogy a rendszer egyes elemei Jeruzsálemmel álltak kapcsolatban, a legjelentősebb sejtés éppen a jelen vizsgálat tárgyát jelentő szövegből származik.³⁷ E többé-kevésbé határrendészeti feladat mellett a komoly kihívást részben Edóm közelsége,³⁸ részben pedig – Lákis esetében – a via maris környékének ellenőrzése jelentette.

Természetesen egy ilyen rendszer fenntartása igen költséges lehetett. Hogy mégis működött, az a júdai állam gazdasági teherbíró képességét bizonyítja. Erre természetesen számos egyéb jel is utal. A Jer 22,13–15-ben például egy Jójákimról mondott, minden bizonnyal kortársi, esetleg jeremiási orákulumban³⁹ indirekt módon Jósiásról olvashatunk, aki a szöveg szerint jól élt, evett és ivott; azaz: komoly jövedelmei voltak.⁴⁰ De mindez igaz még az utolsó előtti királyra, Jójákimra is, aki a bibliai szöveg szerint hatalmas palotát építtetett.⁴¹ Történetesen azt is lehet tudni, hol állt ez a palota: a szövegben

³³ Csak az illusztráció kedvéért két hely III. Tukulti-apil-ésarra felirataiból: Tadmor, H.: The Inscriptions of Tiglath-pileser III King of Assyria. Jerusalem, 1984.; Summary Inscription 4. from Calach (Tadmor 140sk.); Summary Inscription 7. from Calach (Tadmor 170sk.), azaz: arany, ezüst, ólom, vas, ón, tarka ruha, vászon ruha, az ország ruhái, bíborszövet.

³⁴ Lásd erről: Ézs 36–39, valamint az ezzel összefüggő passzus: 2 Kir 18,13–20,37, illetve Sîn-aîñeriba harmadik girrujának leírását: Taylor-prizma III, 23skk. Jósiás korától kezdve a júdai állam határa a tengerpart vonatkozásában vitatott, hisz a kérdéses korból több tengerparti lelőhelyen is előkerültek júdai királyi pecsétnyomatok. E kérdéshez még mindig alapvető fontosságú: Welten, P.: Die Königs-Stempel. Ein Beitrag zur Militärpolitik Judas unter Hizkia und Josia. ADPV 4. Stuttgart, 1969. valamint: Ussishkin, D.: The Destruction of Lachish and the Dating of the Judacan Storage Jars. Tel-Aviv, 4. 1977. 28–60. Átfogó igénytel tárgyalja a problémát még: Elat, M.: On the Political Status of Judah after Sennacherib’s Conquest of Lachish. Yediot, 31. 1966–67- 140–156.

³⁵ A helyzet a belső piacon természetesen krónikus áruhiányt, szegénységet és szociális feszültségeket eredményezett, amint ezt a kortárs próféta szövegében olvashatjuk (Szof 1). A kérdéskörhöz lásd: Uehlinger, Ch.: Astralpriester und Fremdgekleidete. Kanaanvolk und Silberwäger. In.: Dietrich, W.–Schwantes, M. (hg.): Der Tag wird kommen. Ein intertextuelles Gespräch über das Buch des Propheten Zephanja. SBS, 170. Stuttgart, 1996. 49–83.

³⁶ A kultusz Jeruzsálemben történő centralizálását szorgalmazó jósiási valláspolitikának megfelelően a király nem építteti újjá az erődben található szentélyt. (Lásd a VII. réteg alaprajzát!) A kronológiához és a sztratigráfiához lásd: Herzog, Z. et. al.: The Israelite Fortress at Arad. BASOR, 254. 1984. 1–34.; Mazar 438–441.; Weippert 624sk.

³⁷ Lásd a 7. sort!

³⁸ Lásd ehhez az aradi Eljašib-archívum kifejezett utalását: Arad (6): 24, 20. sor: שמה : אדם : חבא : פן – azaz: „nehogy Edóm oda menjen”. (A szöveg arról tudósít, hogy Aradból egy katonai kontingest egy bizonyos Elyáša ben Yirmeyahu parancsnoksága alá, Ramat-Negev-be kell rendelni, nehogy az edómiak elfoglalják ezt az erődöt.)

³⁹ A passzus szerzőségéről lásd: Seybold, K.: Der Prophet Jeremia. Leben und Werk. Stuttgart, 1994. 96. skk.

⁴⁰ Jer 22,15: אבך הלוא אכל ושחה

⁴¹ Jer 22,14, ahol a királyt a próféta egyes szám első személyben idézi: אבנה-לי בית מדרוה

minden valószínűség szerint Ramat-Rahel⁴² (İrbet-Sāliī) felépítéséről, vagy talán inkább csak renoválásáról van szó. Akárhogy is, Ramat-Rahel Jeruzsálemtől körülbelül 6 kilométerre délkeletre, amolyan nyári rezidenciaként szolgálhatott. Félreismerhetetlen jele ez a hatalmi reprezentációnak, amely egyfajta gazdasági teherbíró képességet is jelent.⁴³ Vagyis: a fogság előtti Júda viszonylagos gazdasági prosperitást mutat. Hiszen királya nehézfegyverzetű görög zsoldosokat állomásoztat Arad erődjében,⁴⁴ utóda palotát tart fenn 6 kilométernyire a fővárostól, s mindketten életben és működésben tartanak egy igen költséges erőd-láncolatot a királyság déli határvidékén.

Az eddigi megfigyelések jelentősége leginkább talán abban áll, hogy még egy, a bibliai szövegekben gazdagon dokumentált korszakról is, mint amilyen a fogságot megelőző évtizedek időszaka, újat tud mondani egyetlen rövidke levél. Hiszen Júda királyainak görög zsoldosairól az Ószövetség nem szól. Ha pedig ez így van, akkor talán nem nagy merészség megfogalmaznunk egy általános érvényű megfontolást. Ha Izrael történetének bármelyik periódusát vizsgáljuk, akkor ma már legalább három tényezőt kell figyelembe vennünk, legalább három területről kell összegyűjtenünk a forrásokat. A bibliai szöveg, az archeológia mellé lassan érdemes felsorakoztatnunk – legalábbis bizonyos esetekben – az epigráfia tárgyát alkotó Biblián kívüli feliratokat. Jelen esetünkben ez a harmadik forráscsoport már eddig is pontosította azt a képet, amelyet az első kettő összevetésével kaptunk. Ugyanakkor azonban elegendő csak a híres tel-dáni óarámi felíratra vagy a Kuntilet-’Ajrudban⁴⁵ talált töredékekre gondolnunk ahhoz, hogy belássuk: az epigráfia olykor sorsdöntő kérdéseket vet fel vagy válaszol meg.

3.2. A vég előtti pillanatban?

Legalább ugyanilyen fontos kérdés az is, hogy vajon ez az osztrakon elárul-e valamit a Palesztinába vezetett 587-es babylóni hadjárat részleteiről. A szakirodalomban fel-felbukkan az a nézet, amely szerint e kérdésre igennel kell felelni. Talán érdemes egy idehaza valamelyest elterjedt tankönyvből⁴⁶ idéznünk: „A négyes számú (ti. osztrakon) elmondja, hogy Lákis és Jeruzsálem között küldöncökkel tartanak kapcsolatot, Lákis és Azéka között pedig jelzések segítségével. Ezekről a jelzésekről olvassuk a 12–13. sorban a következőket: »Azékáét⁴⁷ nem látjuk«. Ez bizonyára azt jelentette, hogy Azéka akkor már a babiloniak kezén volt.”⁴⁸

⁴² A telepről első megközelítésként lásd: Aharoni: Excavations at Ramat-Rahel, Seasons 1961 and 1962. Romc, 1964.; Fritz 109–112.; Mazar 424–427.; Weippert 597–600. Weippert felhívja a figyelmet arra is, hogy Ramat-Rahel, a többi korabeli palesztinai palotától eltérően nem az asszír modellt követi.

⁴³ Lásd a kérdéstről magyar nyelven: Komoróczy Géza: Jeremiás, Jeruzsálem, Nebúkadreccár. In.: Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Budapest, 1992. 199. Illetve ezt megelőzően a nemzetközi szakirodalomban: Claburn, W. E.: The Fiscal Basis of Josiah's Reforms. JBL, 92. 1973. 11–22.

⁴⁴ Lásd Arad (6):1, 2–3. sor: ין : לכתיים : נתן, azaz: „adj a görögöknek ... bort!” Érdemes megfontolni, hogy a נתן -alakot ne imperativusként, hanem a katonai nyelvre talán jobban jellemző, parancsolást kifejező infinitivus constructusként pontozzuk.

⁴⁵ Természetesen a híres בִּיחָרוֹר -formulára, illetve Jahve és Asera esetleges isten-pár jellegű, illetve esetleges házastársi kapcsolatára gondolunk.

⁴⁶ Jagersma, H.: Izrael története az ószövetségi korban. Budapest, 1991. (a továbbiakban: Jagersma)

⁴⁷ A problémáról lásd e munka 27. lábjegyzetét.

⁴⁸ Jagersma 143. A szerző a 28. jegyzetben utal az ettől eltérő vélemények meglétére is. Ám minden további nélkül csak a héber epigráfia egyik nagymesterének, Lemairnek egyik cikkét említi. Ennek részben nyilván terjedelmi okai lehetnek. Ugyanakkor azt sem szabad elfelednünk, hogy

Ha meg akarjuk vizsgálni e kérdést kicsit közelebről, akkor két pontra kell irányítani a figyelmünket. Egyfelől meg kell bizonyosodnunk arról, nyerhetünk-e valamiféle információt a hadjáratról készült esetleges babylóni beszámolókból. Másfelől pontosan tájékozódnunk kell az erődök egymáshoz képest elfoglalt helyéről. E vizsgálatban a lehető, illetve az elérhető legnagyobb topográfiai pontosságra kell törekednünk, mert csak így juthatunk a megoldás közelébe.

3.2.1. A jelzőrendszer kérdései

A babylóni források több szempontból is nehézséget jelentenek. Az első, általánosnak tekinthető gond a babylóni királyfeliratok természete. A hatalomgyakorlás, illetve a legitimáció mikéntjéből következően a babylóni feliratokban a háború alig, szinte sosem kerül elő. Helyette a királyok civilizációt teremtő tevékenységéről olvashatunk bennük.⁴⁹ Mintha a világbirodalom urai csak építkeztek, csatornák karbantartásán fáradoztak, áldozathoz szükséges javak előteremtésén buzgólkodtak volna, illetve esetleg elődeik tettei kötötték volna le figyelmüket.⁵⁰ Mindez azonban ne tévesszen meg senkit sem: birodalmat építeni mindig is csak brutalitással lehetett. Ehhez képest pedig csak másodrangú az a kérdés, hogy vajon e brutalitás ábrázolása utat talál-e a hivatalos állami dokumentumokba vagy nem.

Az Újbabylóni-birodalom uralkodói egyetlen olyan feliratot sem hagytak ránk, ami összemérhető volna az Újasszír-birodalom királyainak katonai beszámolóival.⁵¹ A mi kérdésfeltevésünk szempontjából ez komoly gondot jelent, hiszen ilyesféle babylóni beszámolók megléte esetén legalább reményünk volna rá, hogy találunk a lákisi levél szempontjából értékelhető adatokat.⁵² Mivel azonban ilyen beszámolók egyelőre nem állnak a rendelkezésünkre, kénytelenek vagyunk más jellegű, illetve közvetett forrásokat keresni.

Nabu-kudurri-usur palesztinai hadjáratairól páratlanul értékes dokumentum, az úgynevezett Babylóni Krónika áll a rendelkezésünkre.⁵³ Talán helyesebb volna Krónika helyett krónikasorozatról beszélnünk, hiszen a szövegek jellege inkább ezt a felfogást erősíti meg. A szöveg bizonyos esetekben már-már gyanús tárgyilagossággal szemléli a babylóni hadsereg sorsát és kendőzetlenül beszámol a kudarcokról is. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy megleltük az ókori Elő-Ázsia Tacitusát, aki római kollégáját évszázadokkal megelőzve érvényre juttatta a „sine ira et studio” nemes, bár talán soha

tankönyvről van szó, amelynek nem feladata minden probléma beható vizsgálata, csak az, hogy szolid, biztosnak számító ismereteket adjon át.

⁴⁹ Kalla Gábor: Mezopotámiai uralkodók. Budapest, 1993. 5.

⁵⁰ Elgendő talán, ha Nabu-kudurri-usur feliratairól közlünk itt egy rövid áttekintést. A szövegeket lásd: Langdon, St.: Die neubabylonischen Königsinschriften. Leipzig, 1912.

Építkezések: 72. old. Col. I,13-Col. III,52
78. old. Col. III,20–29.
80. old. Col. I,1-Col. II,31
84. old. Col. I,1-Col. II,29 stb.

Áldozath bemutatás: 92. old. Col. II,18–53
168. old. Col. VII,1–31 stb.

⁵¹ Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ez utóbbiak értelmezése egyszerű feladat volna, azt pedig még kevésbé, hogy az asszír feliratok clemzésekor nem kellene a legnagyobb óvatossággal eljárni a forráselemző munka közben. Lásd ehhez: Donner 364.

⁵² Meggondolandó természetesen, hogy egy olyan hadjárat számára, amely Karkemistől indul és Egyiptom határáig ér el, van-e egyáltalán valamiféle jelentősége egy 'Azeqah-méretű erődítmény elfoglalásának.

⁵³ A szöveg legfontosabb részei Komoróczy Géza fordításában magyarul is hozzáférhetők az ÓK-TCh lapjain; alapvető fontosságú kiadása: Grayson, A. K.: Assyrian and Babylonian Chronicles. Texts from Cuneiform Sources, No. 5. Locust Valles N. Y., 1975. (a továbbiakban: Grayson)

meg nem valósuló elvét. Arról pedig végképp nincs szó, hogy a Krónika körül minden egyes részlet világos volna. Túl messze vezetne e kérdéskör részletes körbejárása, de talán két probléma felvillantása is segít a nehézségek értékelésében.

Távolról sem mondhatjuk például azt, hogy a krónikasorozat egyetlen rendező elve az évek múlása lett volna. Szélsőséges és érdekes (de tegyük hozzá, távolról sem bizonyítható) megoldásként említhetjük az extravagáns ötleteiről híres Drews feltételezését, amely a babylóni asztrológia hatásával számol az egyes események időrendi elhelyezését, amelyek ebből adódóan a kor kronológiai vizsgálatát maguk elé tűző kutatók számára gyakorta megoldhatatlan gondot jelentenek.⁵⁴ Mindebből következik a második probléma, amely a Krónika-sorozat történeti adatainak kiértékelésekor jelentkezik. Bennünket itt most csak a Jeruzsálem eleste körüli idők érdekelnek. Olyan periódus ez, amelynek a Krónikán kívül bibliai és Biblián kívüli, de palesztinai forrásai egyaránt vannak. A források elegendő mennyiségben állnak rendelkezésünkre, mégsem akad ma már senki sem, aki olyan egyértelmű képet tudna adni az események egymásutánjáról, mint azt Malamat írsaiban láthatjuk.⁵⁶ Sokkal jellemzőbb a kutatás mai helyzetére Brinkmann tanulmánya,⁵⁷ amely nem szűkölködik a megoldandó problémákban, ám számos ponton új távlatokat nyithat meg a kutatás előtt.

Ha a krónikákban megmaradt híradásokat értelmezni próbáljuk, akkor nagyjából a következő kép bontakozik ki előttünk.

A Kr.e. 605-ös karkemisi csata⁵⁸ előtt nem számolhatunk babylóni csapatok jelenlétével Palesztina területén. Éppen az akkor még trónörökös legidősebb királyfi,⁵⁹ a későbbi Nabu-kudurri-usur karkemisi győzelme teremtette meg annak lehetőségét, hogy a babylóni hadsereg benyomuljon Szíriába, majd onnan Palesztinába. Ez a benyomulás távolról sem volt egyszerű feladat, még akkor sem, ha R. Labat nemes egyszerűséggel „militärische Spaziergänge”-ként aposztrofálja a történeteket.⁶⁰ Az mindenesetre tény, hogy számos esetet ismerünk, amikor független, részben jóval későbbi források komoly nehézségekről számolnak be, amelyet a babylóni hadseregnek le kellett gyűrnie ahhoz, hogy megszállhassa a levantei régiót. Hogy csak egyet említsünk: Ezekiel⁶¹ és Josephus⁶² is tudnak arról, hogy Nabu-kudurri-usur csapatai csak tizenhárom esztendei ostrom után tudták bevenni Tyros városát. Minderről azonban egyetlen babylóni forrás sem tesz említést. Arról viszont a Babylóni Krónikából értesülünk, hogy Kr.e. 601-ben, a Rapheia melletti csatában, amelyben eldőlt, hogy Babylón nem képes kiterjeszteti fennhatóságát Egyiptomra, a babylóni hadsereg olyan súlyos veszteségeket szenvedett, hogy a következő év a felszerelés (főként a harci szekerek) pótlásával telt.⁶³ Kr.e. 604 és 598 között a babylóni hadsereg nem kevesebb, mint öt alkalommal vonult fel Hatti, azaz Szíria és

⁵⁴ Drews, R.: *The Babylonian Chronicles and Berossus*. Iraq, 37. 1975. 39–55.

⁵⁵ Gerber, M.: *Die Inschrift H(arran) I. A/B und die neubabylonische Chronologie*. ZA, 88. 1998. 72–93. Külön figyelmet érdemel, hogy a szerző a legelterjedtebb vonatkozású források együttes clemzésével jut el egy-egy időpont datálásához.

⁵⁶ Lásd például *The Last Kings of Judah and the Fall of Jerusalem*. IEJ, 18. 1968. 137–156.; *The Twilight of Judah: in the Egyptian-Babylonian Maelstrom*. SVT, 28. 1975. 123–145.

⁵⁷ Brinkmann, J. A.: *The Babylonian Chronicle Revisited*. In.: Abusch. T.–Huehnergard, J.–Steinkeller, P. (Eds.): *Lingering Over Words, Studies in Ancient Near Eastern Literature in Honor of W. L. Moran*. Atlanta, 1997.

⁵⁸ Grayson 5, előlap 1–7. Grayson 99.

⁵⁹ māršu (ti. Nabu-apal-usuré) rabu mār šarri šá bīt redutu, Grayson 5, előlap 1. sor, Grayson 99.

⁶⁰ In.: Fischer *Weltgeschichte* 4. Frankfurt am Main, 1967. 99.

⁶¹ 26,1–28,19

⁶² Ant X,11,1, illetve c.Ap. 1,21

⁶³ Grayson 5, hátlap 8. sor, Grayson 101.

Palesztina ellen. Tudomást szerzünk Askalon elfoglalásáról a király első évében kiszlév hónapban,⁶⁴ de sajnos a következő évről szóló rész töredékes volta miatt csak annyi bizonyos, hogy Nabu-kudurri-usur ebben az évben is Hattu ország ellen vonult. Ugyanez történt a harmadik és a negyedik, az ötödik és a hatodik évben is.⁶⁵ A Babylóni Krónika még Jeruzsálemet sem említi név szerint,⁶⁶ így hát nem csoda, ha Lákis nevét sem tartalmazza. ‘Azeqah erődjét pedig nyilván végképp reménytelen lenne keresni ezeken a táblákon. Akármilyen szerzői kört, akármilyen rendezői elvet feltételezünk is e kompozíció mögött, egyvalami egészen biztos: ‘Azeqah túl kicsi és jelentéktelen volt e világ-méretű optika számára.

Távoli utalásként érdemes egy pillantást vetnünk az úgynevezett Adon⁶⁷-papiruszra. Az arámi nyelvű szöveget tartalmazó papirusz 1942-ben Szakkarában került elő. Sokáig nem lehetett tudni, melyik palesztinai város királya volt Adon. A legvalószínűbb hipotézis szerint Ašqalonban uralkodott.⁶⁸ Későbbi vizsgálatok során kiderült, hogy a levél hátlapján egy elmosódott, ma már csak műszerekkel látható demotikus betűkkel írt sor van, amelyből egyértelműen kiderül: Adon a filiszteus Eqron⁶⁹ királya volt. A szöveg szerint⁷⁰ (4. sor) Babel királya hadseregével megjelent a térségben, és elfoglalta Áfeket.⁷¹ Áfek Eqrontól 40 kilométernyire északkeletre, Lákistól pedig körülbelül 60 kilométerre északkeletre található. Nem elképzelhetetlen, hogy ez a hadjárat, amelynek során Nabu-kudurri-usur elfoglalta Ašqalont,⁷² érzékenyen érintette Eqront is. Dothan és Gittin egyértelműen ezzel a hadjáratral hozzák kapcsolatba Eqron pusztulását.⁷³ Mindebből valószínűleg az is következik, hogy a júdai állam délnyugati erődrendszere ezekben az években állandó veszélynek volt kitéve. De, mint az imént láttuk, sem a Kr.e. 604–603. év bejegyzésénél, sem pedig a Jeruzsálem első ostromáról szóló sorokban nem hallunk sem Lákisról, sem Azeqah erődjéről. Sajnos tehát sem a közvetlen, sem a közvetett forrás elemzésével nem jutottunk közelebb a kérdés megválaszolásához: valójában a babylóni hadjáratral függ-e össze a Lak (8):4 szövege, vagy sem. Más megközelítést kell hát keresnünk.

A kérdés eldöntéséhez a topográfiai problémák áttekintése adja meg a kulcsot. Lásuk csak, mit mond az osztrakon szövege! Előre bocsátva talán nem felesleges megjegyeznünk: nem baj, ha egy forrás valami tragikus esemény egy pillanatáról afféle kimerevített képet tár elénk. A tragédia szemlélése mindig, még két és fél évezred távolából is megdöbbenítő. Ám mindez természetesen csakis akkor igaz, ha az adott szöveg csakugyan tragikus képet vetít elénk, s nem mi szeretnénk (?) meglátni benne a tragikumot. No, de lássuk a tényeket!

⁶⁴ Grayson 5, előlap 18–19, Grayson 100.

⁶⁵ Grayson 5, hátlap 2–10, Grayson 101.

⁶⁶ al Ia-a-hu-du-ként szerepel a város, Grayson 5, hátlap 12., Grayson 102.

⁶⁷ A név hipokrosztikon, egyelőre rekonstruálhatatlan, melyik isten neve hiányzik belőle.

⁶⁸ Lásd például Donner 361 logikusan azt feltételezte, hogy a Babylóni Krónikában szereplő egyetlen név szerint megemlített város, Ašqalon lehetett Adon királyi székhelye.

⁶⁹ Qronról (Tel-Miqne) első megközelítésként: Stern, E.: *The Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*. Jerusalem, 1993.

⁷⁰ Az elemzésben a KAI kiadását használom: Nr. 266, Tafel XXXIII, de tekintetbe veszem B. Porten megjegyzéseit is: *The Identity of King Adon*. BA, 44. 1981. 36–52.

⁷¹ Minden bizonnyal a Sarón-síkságon fekvő Áfekről (Ras el-'Ain/Tel 'Apheq) van szó. A város jelentőségét illetően talán elegendő egy megjegyzést tennünk: a késői bronzkor végére datálható X-12 rétegben található VI. palotából többek között egy főrangú hettita tisztviselő pecsétnyomata, egy akkád-sumer-kánaáni lexicográfiai lista apró töredéke, és egy, a helyi egyiptomi tisztviselőnek címzett, Ugaritban kelt akkád nyelvű, teljesen ép levél került elő. Lásd: Beck, P.–Kochavi, M.: *Apheq*. In.: NAEHL 62. skk.

⁷² Vö. 64. jegyzet!

⁷³ EAEHL 1054.

A levél feladójáról semmi konkrétum nem derül ki, alighanem Maresa parancsnoka az.⁷⁴ A fényjelekre vonatkozó utalásokat tehát a következő helységek által határolt, viszonylag kis területen kell értelmeznünk: Lákis,⁷⁵ Maresa,⁷⁶ Bet-Harrapid⁷⁷ és 'Azeqah⁷⁸. Mindez a jelzés fajtáját tekintve cseppet sem meglepő. A helyes tájékozódáshoz elegendő, ha egy hevenyészett vázlatához fordulunk segítségért.

'Azeqah

Tell el-Gudedeh

Bet-Harrapid

Maresa

Lákis

Könnyű elképzelni, miként működhetett a hírlánc egy ilyen topográfiai konstellációban. A Maresa erődjéből Lákisba írt levélen az volna a meglepő, ha a feladó arról írta: látja 'Azeqah jeleit. Hiszen Maresa és 'Azeqah, illetve Lákis és 'Azeqah közt mind a mai napig elzárja a kilátást Tell el-Gudedeh⁷⁹ hatalmas telephalma. Ha 'Azeqah azonosítása helyes, akkor azzal kell számolnunk, hogy ez az erőd csak közvetett úton, Bet-Harrapid érintésével kapcsolódhatott be az erődök közti kommunikációs láncba. Márpedig éppen a Lak(6):4 osztrakon 5. sorában olvassuk: „... ami Bet-Harrapidot illeti: ott nincs senki.”

Vagyis: Maresából semmilyen körülmények közt sem foghatták 'Azeqah fényjeleit.⁸⁰ Ha viszont ez így van, akkor még a katonai bornírtsággal sem lehet megmagyarázni, miért kellett jelenteni valamiről, amit amúgy is lehetetlen volt látni, hogy nem látják.

⁷⁴ Renz, J.: Handbuch der althebraischen Epigraphik. Darmstadt, 1995. 419.

⁷⁵ Lákis lokalizásáról lásd e munka 6. jegyzetét az ott idézett irodalommal.

⁷⁶ Azonosításához lásd: Keel–Küchler–Uehlinger 854–861., kül.: 865.; Kloner, A.–Avi-Yonah, M.: Marsha (Marisa). In.: NEAEHL 948–957.

⁷⁷ Azonosítása mindmáig vita tárgya. Keel–Küchler–Uehlinger 880sk. Tell-Bornattal azonosítja, amely már a dombvidéken kívül esik, s mintegy izoláltan egymagában áll már a síkságon. A telepbejárások komoly mennyiségű kerámiát találtak itt a vaskor teljes egészéből, a hely tehát minden bizonnyal lakott volt a kérdéses időszakban. Felületén sohasem folytattak régészeti ásatásokat, és talán éppen ez a bizonytalanságok legfőbb oka. Aharoni 1984. 227.368.415. többnyire az ókori Libnával azonosítja Tell-Bornat telephalmát, ám egy alkalommal (Aharoni 1984.342.) saját maga kijelentését relativizálja, amikor megemlíti, hogy esetleg mégsem Libnával azonos a tell. Személyes tapasztalataim alapján főként azért tartom valószínűtlennek a Tell-Bornat = Libna azonosítást, mert Tell-Bornat egyszerűen túl kicsi, hogysem egy olyan jelentős várossal azonosítsuk, mint Libna. Ezzel az azonosítással kapcsolatban Lemaire is elég szkeptikus: Lemaire 115.

⁷⁸ Azonosításáról lásd e munka 30. jegyzetét!

⁷⁹ Azonosításához lásd: Keel–Küchler–Uehlinger 849. Felveti, hogy esetleg e tell azonos a bibliai Moreset-Gattal, Mikeás próféta szülőhelyével. Aharoni háromszor közli kérdőjellel a Moreset-Gattal való azonosítást (Aharoni 1984. 59.340.358.), egyszer anélkül (Aharoni 1984. 402.) Az azonosítás alapja minden valószínűség szerint: Abél, F. M.: Geographie II. 392. 948–957.; A. Kloner 1989 és 1991 közötti ásatásai nem találták nyomát semmiféle praecisraelita településnek Marcsánál, azaz a város I. évezredi alapításának tűnik. Igazi virágkora azonban a Kr.e. 2–1 század. Nem véletlen, hogy neve az Ótestamentumban nem fordul elő; Josephus alighanem a hely legkorábbi írásos említését adja: Bell 4,447. Éppen a hellenisztikus kori virágzás idején végzett nagyszabású építkezések lehetnek a felelősek azért, hogy a fogság előtti Maresából semmi sem maradt. Lásd Kloner, A.–Avi-Yonah, M.: Marsha (Marisa). In.: NEAEHL

⁸⁰ Lásd ehhez: Rainey, A. F.: Watching out for the Signal Fires of Lachish. PEQ, 118. 1987. 151.

E furcsa, 'Azeqah fényeiről szóló megjegyzésnek talán csak azért jutott hely az osztrakon szövegében, mert ezzel is utalni lehetett Bet-Harrapid elnéptelenedésére. Valószínű ugyanis, hogy Maresában csak Bét-Harrapid közvetítésével foghatták 'Azeqah füstjelét. Mindazonáltal az sem derül ki a szövegből, hogy ez utóbbi erődben miért nincs senki. Megölte őket a babylóni hadsereg? Lehet – ez lehetne a tragikus és heroikus megoldás. De – bár ez kevésbé magasztos eshetőség – az is lehet, hogy a katonák egyszerűen dezertáltak. És még sorolhatnánk a lehetőségeket napestig, miközben egyre fantáziadúsabb megoldásainknak egyetlen közös vonása lenne: egyiket sem támasztaná alá az osztrakon szövege. Ugyanakkor azonban el kell ismernünk: ugyanígy légből kapott feltételezés 'Azeqah elestéről beszélni pusztán a Lak(6):4 alapján. Lehet, hogy 'Azeqah ekkor már csakugyan babylóni kézen volt, de erről jelen szövegünk nem tesz említést.⁸¹

4. Összegzés

A 4. számú lákisi osztrakon, különösen az Elyasib-archívum darabjaival, no meg a többi lákisi levéllel együtt értelmezve igen értékes forrásai a bukás előtt álló Júda hivatali mindennapjainak. Nélkülük nem tudnánk, kik szolgáltak a korabeli erődökben, milyen ellátást kaptak, kik voltak a parancsnokaik, milyen módon (levelek és füstjelek) kommunikáltak egymással. Néhány ponton, mint például a júdai gazdaságtörténet, értékes kiegészítő információkkal szolgálnak. Hiba volna nem felhasználni őket a történeti folyamatok rekonstruálásához. De talán még nagyobb hiba, ha olyasmit várunk tőlük, amire nem képesek. A Lak (6):4 szövege sok mindenről beszámol, 'Azeqah elestéről azonban nem.

MIKLÓS KÖSZEGHY

The lights of Azeqah

Old Testament Studies often come up against historical issues that always pose particularly difficult problems due to the basically non-historical focus of the biblical text. This is more than usually true for the stormy decades before the Babylonian captivity. One of the items in the archives of the commander of Lachis says that those in Lachis kept in touch with the neighbouring fortresses through smoke signals. According to the customary and more or less accepted interpretation of the text, the light signals of the fortress of Azekah could not be seen in Lachis because the Babylonian troops had captured that place. The Lachis letter under discussion thus would come from the tragic moments before the end. The examination of the letter, however, strongly substantiates the claim that what could not be seen from Lachis was not the light signal of Azekah, but the fortress of Azekah itself. The topographical interpretation of this statement and the analysis of biblical and other written material throws a new light on this brief but important text of pre-captivity Hebrew epigraphy.

⁸¹ Az pedig végképp meghökkentő, hogy Jagersma a 143. oldalon azt állítja: Jeruzsálem, Lákis és 'Azeqah mint a végsőkig ellenálló erődök szerepelnek a Jer 32,7-ben. Az adott helyen ugyanis jeremiás anatóli földvásárlásáról van szó. Előkerül Sallumnak, Jeremiás nagybátyjának Hanamél nevű fia, valamint Anatot, de Jeruzsálem, Lákis és 'Azeqah nevét hiába keressük.